

Роль музичного мистецтва в естетичному вихованні підлітків

У статті здійснено теоретичний аналіз ролі та розвитку сучасного музичного мистецтва, як унікальної можливості впливу на особистість дитини. Автор висвітлює сучасний підхід до музично-естетичного виховання; розкриває передумови підліткового віку; особливості соціалізації підлітків; виявляє потребу формування у учнів підліткового віку самовиховання та самоствердження в галузі музичного мистецтва.

Ключові слова: музичне мистецтво, учні підліткового віку, естетичне виховання.

Мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, тому художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку підлітків на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») головною метою визначено необхідність створення життєздатної системи виховання для забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації [4].

Теоретичні та методичні проблеми музично-естетичного виховання успішно розробляють українські науковці А.Болгарський, О.Дем'янчук, А.Паламарчук (формування музично-естетичних інтересів), Б.Брилін, О. Туріна, В.Шульгіна (музично-творчий розвиток), В.Бутенко, Л.Коваль (формування естетичних оцінок), В.Дряпіка, (формування естетичного смаку), О.Костюк, О.Олексюк, Г.Падалка, О.Рудницька, (формування естетичного ставлення), В.Орлов (формування і розвиток естетичної культури), О.Ростовський (керування музичним сприйманням), Л.Філатова (формування естетичних потреб), та багато інших.

Актуальність проблеми полягає в тому, що естетичне виховання - одна зі сторін процесу виховання, яка є складовою частиною гармонійного розвитку людини. Це означає, що воно так само необхідно, як і всі інші сторони виховання, і без нього не може сформуватися дійсно розвинена особистість. Зрозуміло, розуміння прекрасного, ставлення до нього, естетичні оцінки явищ тісно пов'язані з ідейністю і нормами моральної поведінки людини.

Мета та вимоги до змісту естетичного виховання ставлять у цій галузі перед школою та позашкільними закладами конкретні завдання.

⁵ Слятіна Ірина Олександрівна, концертмейстер кафедри музичного мистецтва, Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського

Насамперед у старших класах загальноосвітньої школи стоїть завдання виховання естетичних почуттів: адже вони не природжені, а розвиваються вихованням. Естетичні почуття виникають на основі сприйняття прекрасного в дійсності і в мистецтві. Для успішного їх розвитку треба підбирати такий матеріал, який відповідає віку дітей, зрозумілий їм і близький. Не менш важливим завданням є формування естетичних суджень, понять і, таким чином, поглядів. І в школі треба озброювати учнів знанням творів мистецтва, знайомити їх з різними видами мистецтва. Варто також розвивати у дітей відповідні вміння та навички. Так, уміння розбиратися в перспективі, кольорі, формі дозволяє мати судження про картини художників; вміння співати і знання музичної грамоти допомагають правильному розумінню музики, а літературні відомості - оцінюванню творів художньої літератури. Такі навчальні предмети, як спів, образотворче мистецтво та література, мають у цьому сенсі особливо велике значення.

Музичне мистецтво є сильним засобом розвитку емоційного світу особистості. Сутність емоційного впливу музичного мистецтва на людину укладається в тому, що при її сприйнятті активізуються інтуїтивні уявлення про емоції, що й забезпечує розуміння емоційного характеру музики. Отже, актуалізація в музичній педагогіці методів і прийомів стимулюють творче, інтуїтивне розуміння музики, що розвиває вміння інтонаційного осягнення музичних творів, активізує процес художнього сприйняття особистості, розвиває її художньо-образне мислення. *Сила впливу музики зумовлюється загальною культурою слухача, його музичним досвідом, уміннями і навичками музичної діяльності, без яких неможливе повноцінне естетичне осягнення твору. Цих умінь і навичок не можна набути без частого спілкування з музикою, тобто поза музичним сприйманням. «Марно говорити про будь-який вплив музики на духовний світ дітей і підлітків, якщо вони не навчилися відчувати музику як змістовне мистецтво, яке несе в собі почуття й думки людини, життєві ідеї та образи», - підкреслював Д.Б.Кабалевський [5, с.28].*

Одним з важливих періодів у розвитку особистості є підлітковий вік. У цьому віці людина починає свідомо взаємодіяти з соціумом, прагне визначити власну соціальну позицію, ідентифікувати себе з навколишнім світом. Спроби самовизначення підлітка відбуваються на фоні дисбалансу особистісного розвитку, що стає причиною нестабільності і суперечливості дії процесів формування особистих поглядів, переконань, цінностей. На самопочуття зростаючої особистості впливає і динаміка суспільно-політичних, економічних перетворень у суспільстві, державі.

Всі ці фактори вимагають пильної уваги до проблеми естетичного формування особистості підлітка, оскільки становлення і розвиток значущих психічних новоутворень (почуття дорослості, соціальної активності в прискоренні норм, цінностей, способів поведінки, переорієнтації на цінності дорослих, потреби у визнанні оточуючих, в самоствердженні) вирішальною мірою визначають шляхи подальшого розвитку особистості. Це стає можливим завдяки значній перебудові вже складених психологічних структур, виникнення якісно нових психічних утворень, які в подальшому розвитку стають стійкими рисами людини. Цей процес поступовий, залежить від багатьох чинників і розвивається нерівномірно у різних дітей.

Переважний інтерес до музики виявляється особливо плідним для формування основ духовної культури підлітків в силу того, що музика затребувана в більшій мірі, ніж інші види мистецтва. Саме музика і музичне виховання в школі можуть бути розглянуті як один із потужних каналів формування основ музичної культури зростаючої особистості.

Аналізуючи соціокультурну ситуацію, дослідники відзначають, що за фактом найбільшого, у порівнянні з іншими видами мистецтва, інтересу до музики ховаються складні суперечності її побутування. Сучасні засоби масової інформації створили можливість «розчинення» музики в сфері виробництва, побуту, дозвілля. Звичкою стає можливість слухати музику як фон. Подібний рівень культури сприйняття формує поверхнево-споживчий тип музичної культури, що характеризується недостатнім умінням формувати свої думки і почуття, розділяти свої переживання на життєві і естетичні, відсутністю інтересу до класичної музики. Але, якщо орієнтуватися в такому спілкуванні лише на розважальність, то «стаючи поступово єдиною духовною потребою, розважання неминуче веде до перенасичення, вбиваючи зрештою всі естетичні ідеали та здібності». (Д.Б.Кабалевський). Спілкування підлітка тільки з легкою, розважальною музикою значно обмежує та штучно звужує емоційну сферу, перешкоджає формуванню естетичного ставлення до справжнього мистецтва, яке допускає свідоме сприйняття, тонкий емоційний відгук, складну аналітичну роботу думки. Ось чому використання на цій стадії розвитку музично-освітніх, виховних дій особливо необхідно.

Підліток дуже чутливий до оцінних суджень учителів. Інтерес до навчання послаблюється, якщо вчителі виявляють нетактовність, несправедливо оцінюють знання учнів, применшуючи успіхи одних

і переоцінюючи інших. В учнів цього віку особливо помітне прагнення до популярності, якщо це не враховувати у навчальній роботі, то таке прагнення може виявитися у вчинках, які виходять за межі дозволеного чи пристойного.

У старших підлітків яскраво виявляється потреба у самовихованні, яке починає слугувати не тільки засобом самоствердження в класі - воно стає значущим саме по собі. Природно, що в процесі самовиховання підлітки ставлять привабливі цілі, тому ця вікова особливість може бути використана для залучення учнів до музики. Якщо вони зрозуміють, що призначення музики не стільки в тому, щоб розважати, а насамперед, щоб облагороджувати, прикрашати життя людини, виникає сприятлива можливість зробити музику джерелом виховання і самовиховання підлітків. Виховання прикладом і на прикладі передбачає демонстрування взірця для наслідування, за яким у підлітків формуються соціально-моральні цілі особистісної поведінки та загальноприйняті способи діяльності. У підлітків наслідування відбувається не бездумно, а носить вибіркового характер і супроводжується більш-менш самостійними судженнями. Чим старший підліток, тим критичнішим і свідомішим стає наслідування, спирається на активне внутрішнє переосмислення взірців та пов'язане з ідейно-моральною мотивацією

Мистецтво справляє на молодь *цілісний і особистісний вплив*. Цілісність впливу мистецтва визначається передусім включенням у процес художнього сприймання всієї особистості, взаємодією в художньому переживанні всіх рівнів психіки підлітка - його відчуттів, почуттів, уявлень, інтелекту, пам'яті, інтуїції тощо. Особистісний вплив художнього твору на людину зумовлений психологічним механізмом «перенесення» її в ситуацію, зображену художником, коли виникає ефект ототожнення себе з героями твору. Цей ефект виникає в результаті вияву своєрідного феномена: асоціативний механізм повідомляє про деяке переживання й одночасно викликає його.

Аналіз діючих програм, а також досвіду роботи вчителів показав, що далеко не весь музичний матеріал, пропонований до вивчення з позакласної роботи, сприяє зацікавленому відношенню сучасних підлітків до музичного мистецтва. Для формування позитивного ставлення до музичної діяльності в школі важливо, щоб музичні орієнтації школярів знаходили відображення в змісті занять. Для актуалізації самопізнання школярів в їх музичної діяльності важливо розкрити весь спектр напрямів і видів музичної культури, щоб вони могли вибрати найбільш близькі для себе форми і течії. Декларативний, інформаційний підхід у навчанні, нав'язування учителем власної точки зору не зачіпають емоційної сфери підлітка, а значить, не формуються знання - «особистісні смисли». Необхідне створення умов в позакласній діяльності для прояву самостійності учнів, розвитку їх пізнавальних інтересів, закріплення раніше набутих знань, умінь і навичок.

Навчально-музичну діяльність необхідно розглядати як спосіб і процес освоєння школярами музичної культури, формування естетичного ставлення до неї. Важливо, щоб кожен підліток опановував через мистецтво досвідом духовного спілкування зі світом, реалізуючи свої художні потреби та інтереси.

В зв'язку з цим виникає спеціальне завдання озброєння підлітків знаннями, що допомагають «музичному спостереженню», сприйманню таких творів, які б стимулювали розвиток здатності до диференціювання різноманітних компонентів музики та їх художнього осмислення.

Вплив мистецтва (у тому випадку, коли воно викликало глибоке художнє враження) значно поживляє психічні процеси особистості. При цьому актуалізуються властиві людині моральні й естетичні оцінки життєвих явищ, переживаються її пристрасті, погляди, переконання. У результаті виникає складна реакція на почуте, побачене і прочитане, яке є вираженням усього комплексу морально-естетичного досвіду особистості.

Ці істотні, об'єктивні зрушення у психічних функціях людини, пов'язані з естетичними переживаннями, сприяють перетворенню рис особистості героя у переконання і властивості слухача, читача й глядача. У такому перетворенні естетичні почуття відіграють роль «безумовного підкріплення». Вчені стверджують, що в естетичних переживаннях немає гносеологічної протилежності внутрішніх переживань людини і зовнішніх подій, які викликали ці переживання.

У процесі сприймання музики включається досвід безпосереднього переживання і роздумів, який формується під впливом музичного мистецтва, а також художній досвід, пов'язаний з виконанням музики. Це дозволяє розглядати музичне сприймання як основу засвоєння школярами втіленого в музичному мистецтві досвіду емоційно-естетичного ставлення до дійсності, природний спосіб залучення людини до художнього світу музичного твору.

Як зазначав С.Х.Раппопорт, вплив мистецтва здійснюється на трьох взаємопов'язаних рівнях. Перший рівень пов'язаний з авторськими уявленнями про дійсність. Осягаючи їх, ми виявляємося спостерігачами й співучасниками авторських ставлень до відображених у творі подій. Композитор і

поет заражають нас своїм ставленням до подій, і це ставлення ніби присвоюється нами, стає нашим власним ставленням. Таким є другий рівень впливу. Третій рівень характеризується переживаннями й роздумами над почутим, прочитаним, побаченим. Тут результат художнього впливу ніби конкретизується, набуває особливих індивідуальних рис, що відповідають своєрідності особистості кожного [7, с.223]. Названі рівні впливу мистецтва співвідносяться по-різному: подекуди їх не можна розрізнити, бо переживання й роздуми, які передаються твором і організуються в свідомості дітей, ніби зливаються.

Відтак специфіка естетичного впливу музики на школярів полягає в тому, що вона викликає у них відповідні естетичні переживання, динамічні, насичені образи й асоціації, спонукає до активної міркувальної діяльності, організує відповідну настроєність їхнього духовного світу. Особлива ефективність впливу музики полягає в тому, що у різних слухачів актуалізуються різні, суттєві для кожного з них переживання. Особистість людини не просто виховується, а розвивається у найзначимішому для неї напрямі. Тобто, виховання музикою має найточніше, найдоцільніше спрямування на розвиток духовного світу кожної особистості. Воно не є ізольованим процесом, а пов'язане з соціальним і загальним психічним розвитком учня, здійснюється в контексті становлення цілісної особистості людини.

Ця загальна властивість відображення людиною реального світу виявляється і в музичному сприйманні. Слухач співвідносить сприйняте з тими емоційно-образними категоріями, які викристалізувалися на основі його емоційного досвіду. Нерідко цей процес для нього неусвідомлений і виявляється лише в результаті самоаналізу власних вражень і переживань. «Без... «звукослухових накопичень», які завжди викликаються пам'яттю..., музика не могла стати ідеологією, образно-пізнавальною діяльністю свідомості, а найбільше, якби могла бути провідником фізіологічних почуттєвих подразників, як це відбувається на «низових» стадіях її культивування», – писав Б.В.Асаф'єв [2, с.266].

Гарне виховання в процесі навчання досягається тільки при цілком певних умовах. Насамперед учителю не треба звужувати своїх виховних завдань. А на практиці буває, що на уроках музиці, та й в позакласній роботі музичної, район виховання обмежується формуванням музичного смаку, розвитком любові до пісні та музики. Все це, звичайно, потрібно, і ніхто, крім вчителя музики, даних завдань спеціальним чином за нього вирішити не може. Але це все-таки не все, що потрібно. Учителю співу теж не може зводити справу виховної роботи тільки до власне музичним завданням. Тим більше, що музика містить в собі величезні, широкі виховні можливості, може бути, навіть більші, ніж деякі інші шкільні предмети.

О. А. Апраксина у своїй праці, «Методика музичного виховання» відмічала: «Добрий музичний смак означає, що його володар здатен відчувати естетичну радість, насолоду від дійсно прекрасних творів. Інші твори можуть викликати активну неприязнь (якщо вони претендують на свою значимість) або сприйматися, не залишаючи жодного помітного сліду в душі слухача» [1, с. 174].

Стосовно підлітків варто зазначити, що саме в цьому віці відбувається активне формування музичних смаків та інтересів. На це вказують у своїх працях А.Г. Болгарський, Л.Г. Коваль. Зокрема, О.Сапожнік наголосив, що «у підлітковому віці рівень нормативного відношення до мистецтва визначається характером інтересів і потреб учнів у спілкуванні з мистецтвом» [9, с. 12]. Характер же інтересів і потреб підлітків обмежується, як правило, легкою, естрадною музикою. Вона простіша для сприйняття адже не вимагає серйозних розумових витрат, а тому, за твердженням мистецтвознавця, не здатна повною мірою сприяти повноцінному естетичному розвитку особистості. Аналізуючи процес сприйняття музичних творів та поділяючи його за характером на два типи (пісенний та сонатно-симфонічний), вчений зазначає: «людина, яка володіє мисленням, «пісенного складу» в своєму сприйманні сонатно-симфонічних творів... шукає пісню, пристосовує відношення художніх образів до закономірностей пісенного мислення» [10, с. 24], а, отже, свідомо чи несвідомо, «збіднює» власний музично-естетичний досвід. Отже, створюючи в музиці художню цінність, моральне і прекрасне володіють особливою силою впливу на людину. У центрі мистецтва завжди стоїть людина – вона є головним предметом його дослідження. У процесі пізнання світу крізь призму мистецтва в підлітка розвивається оцінювальне світосприймання, художньо-образне мислення, уявлення, формуються естетичні почуття.

Здійснене науково-теоретичне дослідження дозволило дійти висновку про необхідність визначення шляхів, що забезпечують ефективність музично-естетичного виховання старшокласників. Музично-естетичне виховання і навчання підлітків повинне здійснюватися як єдиний органічний процес творчого розвитку особистості учня, виховання у нього естетичного відношення до музичного мистецтва в процесі оволодіння естетичними знаннями і вміннями.

Література

1. Апраксина О. А. Методика музикального виховання в школі. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Асаф'єв Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. – Л., 1973. – 151 с.
3. Бутенко В. Г. Педагогіка краси як теоретико-методична основа естетичної освіти і виховання молоді / В. Г. Бутенко // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К.: Педагогічна думка, 2007. – Т. I. – С. 267 – 278.
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.:Райдуга, 1994. – 62 с.
5. Кабалевский Д. Б. Идейные основы музыкального воспитания в Советском Союзе // Музыкальное воспитание в современном мире: Матер. IV конференции Междунар. общества по муз. воспитанию. /ИСМЕ/. – М.: Советский композитор, 1973. – С. 23 – 33.
6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г. М. Падалка. – К. Освіта України. – 2008. – 272 с.
7. Раппопорт С. Х. От художника к зрителю. Проблемы художественного творчества. М., 1978.
8. Ростовський Я. Методика викладання музики в основній школі. Тернопіль.: Богдан, 2000.
9. Сапожнік О. Музично-естетичне виховання старшокласників у системі середніх загальноосвітніх шкіл різного типу / О. Сапожнік // Рідна школа. – 2002. – №12. – С.20 – 22.
10. Сапожнік О. Музично-естетичне виховання старшокласників у системі середніх загальноосвітніх шкіл різного типу / О. Сапожнік // Рідна школа. – 2001. – №4. – С.12 – 14.

The role of musical art in the aesthetical education of adolescents

Slyatina I.

V.O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University, Mykolaiv, Ukraine

The article presents a theoretical analysis of the role and development of modern musical art as a unique opportunity to influence the child's personality. The author examines the contemporary approach to musical and aesthetic education; reveals prerequisites of adolescence; peculiarities of the socialization of adolescents; stresses the necessity for the adolescents' formation of self education and self realization in the field of musical art.

Keywords: *the art of music, pupils of the adolescent, aesthetic education.*